

6. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Львів: «Новий світ – 2000». 344 с.
7. Шипілов Л. М. Народовладдя як основа демократичної держави. Харків: ФІНН, 2009. 216 с.

12. ПЕРЕХІД ДО ДЕМОКРАТІЇ ЯК ЗАКОНОМІРНІСТЬ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ. ПЕРЕДУМОВИ І ШЛЯХИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

1. Демократичний транзит, та його закономірності.
2. Демократичний транзит та його прояви.

На межі 1970 – 1980-х рр., виникла транзитологічна парадигма як своєрідна реакція на макросоціальні теорії, котрі переважали раніш в академічному середовищі, та у зв'язку з необхідністю осмислення особливого типу політичних процесів переходу від авторитаризму до демократії. Ці процеси відрізняються від процесів у стабільно функціонуючій системі такими ознаками:

- посиленням соціальної напруженості;
- кризою легітимності влади;
- різким зниженням ефективності політичної системи;
- зниженням передбачуваності поведінки індивідів і груп;
- зростанням потреби у колективному виході з кризи.

Початок процесу демократичного переходу (або демократизації) являє собою той історичний момент, коли його учасники (актори) усвідомлюють, що старий режим більше не може слугувати основою їхніх дій. У свою чергу, завершення процесу переходу визначається неможливістю повернення до вихідного стану, тобто перехід закінчується тоді, коли політичні актори починають розуміти незворотність змін.

Зазвичай перехід до демократії висуває дилему: реформа існуючого режиму (якщо він взагалі піддається реформуванню) або розрив з ним. Насправді істинна глибока демократизація поєднує в собі і реформу інститутів держави, і розрив з попередньою політичною практикою, і відмову від колишніх методів керівництва. Як правило, демократизація викликається глибокою внутрішньою кризою економічних, політичних, соціальних структур суспільства, «зношеністю» ідеології або системи цінностей, і тому безпосередньо пов'язана з проблемами модернізації та виступає її інструментом.

Сьогодні очевидно, що не існує і не може існувати унікального, однолінійного шляху демократизації. В різних країнах зміна авторитарних режимів відбувається по-різному, і саме особливості шляхів переходу формують основні риси майбутньої демократії. Демократія може виявитися результатом десятиліть поступової еволюції (Велика Британія, США), наслідування (Індія), динамічних перетворень (значна частина країн Східної Європи 1989 р.), обвалів (Росія після 1991 р.), революцій (Португалія і Аргентина), угод, досягнутих шляхом переговорів (Польща, Болівія, Нікарагуа, ПАР).

Для переходу до демократії необхідно здійснити низку першочергових заходів. Найважливішими з них, як вважає Д. Леррі, є обмеження влади та її підзвітність. Особливо суттєвим у зв'язку з цим є верховенство права, для чого необхідні професіональні судді, каральні структури і незалежний виборний орган. Вони покликані запобігати, контролювати і карати політичну корупцію на всіх рівнях суспільного життя. Ще важливішу роль відіграє пов'язаний з цим відносно високий рівень потреби в громадянських свободах: свободі слова, преси, зібрань, совісті тощо, а також у захисті від будь-якого терору, тортур, принизливих покарань, необґрунтованих обшуків і арештів, тюремних ув'язнень.

Два наступні фактори також можуть певною мірою нейтралізувати гіркоту затяжного переходу до демократії. Один з них – ротація керівників.

Прикрий і доволі частий критерій автократії – «культ особи». Чим більш персоніфікованим є режим, тим більш схильний він до зловживання владою, до корупції, безвідповідальності. Чим довше політик перебуває при владі, тим сильніша його схильність до культу особи, нетерпимості, егоїзму, сваволі, несправедливості. Ротація керівників, отже, могла б стати першим кроком на шляху до конституційного правління, слугувала б одночасно повчальним прикладом для наступних урядів.

І останній фактор, який скорочує тривалість авторитарної влади та стимулює остаточне становлення демократії: децентралізація влади. Чим більше людей бере участь у формуванні свого безпосереднього політичного середовища, тим демократичнішим є суспільство.

В. Меркель вважає, що консолідація демократії остаточно завершується лише тоді, коли будуть консолідовані такі чотири рівні демократичного устрою:

- конституційна консолідація центральних конституційних органів, таких, як президент, уряд, парламент і суди;
- представницька консолідація, тобто консолідація територіального (партії) і функціонального (асоціації) представництва інтересів;
- інтегративна консолідація, зокрема зниження стимулів до позаконституційних дій, спрямованих проти демократії, з боку потенційних груп вето (таких, як військові, великі землевласники, підприємці, радикальні рухи і т. д.) до такого рівня, коли вони інтегровані у демократію настільки, що віддають перевагу цій системі перед будь-якою іншою;
- консолідація громадянської культури завершує консолідацію політичної системи установленням громадянської культури (civil culture), заснованої на демократії.

Наприкінці ХХ століття демократичні політичні системи утвердилися у більше, ніж ста державах світу. Значний відсоток з них становлять посткомуністичні країни, в яких відбувається активний політичний транзит, тобто утвердження перехідних суспільств. Та, незважаючи на те, що процес

демократизації у більшості країн Східної Європи і країн СНД ще дуже далекий від остаточного завершення, певний трансформаційний досвід дає можливість охарактеризувати динаміку демократичних процесів і виявити особливості демократизації в різних країнах.

Існує ціла низка класифікаційних критеріїв, за якими можна згрупувати всі посткомуністичні держави, що переходять до демократії.

Перша група, це темпи перетворень. За цим критерієм вони поділяються на дві групи.

До першої належать держави з високими темпами переходу до демократії. Серед них — Польща, Угорщина, Чехія, країни Балтії. Тут, завдяки історичному досвіду і демократичним традиціям, вже на початку 1990-х років склалися основи нових демократичних режимів, а саме: вільні вибори; прийняття «досоціалістичних» конституцій; формування інституту парламентської демократії; ротація найбільших політичних партій, що перебувають при владі; розвинена політична культура громадян.

Друга група — це держави з поетапними темпами реформування політичної системи (Росія, Україна, Азербайджан, Грузія, Вірменія, Киргизстан, Казахстан). Вибір темпів реформування політичних систем у цій групі зумовлений вирішенням гострих соціально-економічних протиріч і проблем, створенням певних умов для розвитку демократії.

Другий критерій — зміст політичного реформування. Відповідно до нього можна виокремити також дві групи: країни, де одночасно здійснювалися політичні, соціальні, економічні реформи, створювалися засади національної державності. Інакше кажучи, тут трансформація мала комплексний характер (держави СНД — за винятком Росії, держави Східної Європи, зокрема — складові колишньої Югославії: Хорватія, Словенія, Македонія; країни, де здійснювалися лише політичні та економічні реформи, тобто Чехія і Угорщина).

Третім класифікаційним критерієм є форма переходу до демократії. Відповідно до них держави можна згрупувати так: мирний шлях

трансформації політичної системи, так звані «оксамитові революції» – Чехія, Словаччина, Болгарія, Угорщина, Польща, переважна більшість країн СНД; гостра внутрішня конфронтація і боротьба еліт – Росія; революційний шлях – Румунія).

До четвертого критерію можна віднести чинники, які зумовили трансформацію. Серед них — внутрішні і зовнішні чинники та, відповідно, група держав, де перетворення ґрунтуються на внутрішньо іманентних процесах та впливах іззовні (країни СНД, насамперед Росія); зовнішні фактори, одним з яких для країн Центральної і Східної Європи був розпад СРСР.

П'ятий критерій — масштаби залучення до суспільних перетворень різних соціальних і політичних сил. Відповідно виокремлюють: держави, де у цих процесах беруть участь широкі соціальні верстви і де злам тоталітарного режиму відбувся під тиском «знизу» (Румунія, деякі країни Південної Європи); держави, де головною рушійною силою перетворень була політична еліта; держави, де демократизація відбувається під впливом конкуренції політичних угруповань (СНД).

І, нарешті, шостий критерій – це інституціональні передумови. За ним виокремлюють три групи держав. До першої зараховуються держави, де досвіду становлення класичних демократичних інститутів не було (всі країни СНД, крім України і Росії); до другої – держави, в історичному минулому яких були паростки демократичних інститутів і, відповідно, перехід до демократії означав повернення до втрачених національних традицій демократичного суспільного розвитку (деякі держави Центральної і Східної Європи, Балтії). Третю групу складають держави, в яких демократичні трансформації набули комплексного характеру: повернення до демократичних традицій відбувається на більш високому рівні модернізації (Україна, Росія).

Така класифікація дозволяє визначити певні закономірності демократичної трансформації політичних систем у посткомуністичних країнах.

По-перше, динамічні темпи суспільних перетворень забезпечуються там, де склався необхідний конгломерат внутрішніх і зовнішніх чинників, де забезпечено масову участь широких політичних і соціальних сил у реформуванні суспільства, де інституціональні передумови наклалися на історично сформовані демократичні традиції.

По-друге, в країнах, де одночасно здійснювалися як економічні, так і політичні перетворення, формувалися засади національної державності, демократична трансформація набула поступового, поетапного характеру.

По-третє, повільні темпи і невиразні результати трансформації спричинені браком економічних та соціокультурних передумов, а процес демократизації є результатом боротьби еліт та інших суб'єктів за владу.

По-четверте, процес демократизації у кожній посттоталітарній країні має власні особливості, зумовлені історичним досвідом, традиціями, політичною культурою.

По-п'яте, демократія передбачає сформовані ринкові відносини та інститут приватної власності, що забезпечує потужний середній клас, досить оформлені групи інтересів і політичні партії, незалежні від держави, автономію особи, її імунітет щодо тотального державного втручання й контролю, що, зрештою, є основою громадянського суспільства.

Отже, можна впевнено говорити, що оптимальним варіантом, який забезпечує найліпші шанси для утворення консолідованої демократії, є «пактування», тобто «договірний» перехід. Його основний принцип полягає в укладенні пактів, угод, до яких залучаються правлячі групи попереднього режиму, а також ті, хто був усунений від влади чи взагалі не володів владою. І, безумовно, «революційний» тип супроводжується найбільшими труднощами, оскільки при цьому певне політичне угруповання узурпує

владу, а далі виникає тривалий період очікувань реального переходу до демократизації.

Проте, сам вибір типу (шляху) демократичного транзиту (демократизації) в жодному разі не є довільним. Він диктується не стільки волею політичної еліти чи її частини, скільки історичними традиціями, нормами та інститутами, притаманними певному суспільству, політичною культурою конкретної країни, а також, значною мірою, «зовнішніми» – економічними, соціальними, політичними та іншими факторами.

Термінологічний словник:

Революція (від лат. *revolutio* — переворот, змінення, кардинальна зміна) — швидка радикальна зміна всієї самостійної системи.

Оксамітова революція — зміни мирним шляхом без використання зброї та пролиття крові в результаті вуличних акцій, протестів.

Політична система — впорядкована, багатогранна система державних і недержавних стосунків соціальних (суспільних та політичних) інститутів, що виконують певні політичні функції

Соціальна еволюція — розвиток суспільства від найпростіших форм до найскладніших шляхом реформ.

Соціальний процес — серія явищ чи взаємодій, які відбуваються в організації, структурі груп і змінюють стосунки між людьми чи між складовими елементами спільноти.

Тестові завдання:

1. Абсентеїзм:

- а) ухил від участі в політичному житті;
- б) політичний протест;
- в) вид терористичної діяльності
- Г. активна політична участь .

2. Збройна боротьба, у яку включені країни й великі маси людей:

- А. заколот